

*Anne Gorlé en
Lode De Clercq*

HET MARTELAARSMONUMENT IN BRUSSEL. DE RESTAURATIE VAN DE CRYPTE EN HET MARMEREN BEELDHOUWERK

► Het Martelaarsplein
met gerestaureerd
Martelaarsmonument
(foto O. Pauwels)

In september 1830 brak de Belgische Omwenteling uit die leidde tot de afscheiding van België van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Terwijl de gevechten van 23 tot 26 september in het Brusselse stadspark nog aan de gang waren, liet de Administratieve Commissie (1) op het toenmalige Sint-Michielsplein een grafkuil delven voor de gesneuvelde burgers. Het plein werd daarop omgedoopt tot 'Martelaarsplein'. Op voorstel van Charles Rogier (2) besliste deze commissie tevens om op het plein een monument op te richten voor de slachtoffers van de revolutie. Het herdenkingsmonument moest de herinnering levendig

houden aan de burgers die gestorven waren voor de Belgische eer en vrijheid. Tevens zou het dienst doen als grafmonument voor de gevallen helden, die onder het zuidelijk deel van het plein begraven lagen.

Tot voor kort waren het Monument voor de Martelaars in het algemeen en de marmeren beelden in het bijzonder er erg slecht aan toe. In het kader van de 175ste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid nam de Regie der Gebouwen dan ook het initiatief om een zorgvuldige restauratie van het monument uit te voeren (3).

▲ Het Martelaarsplein omstreeks 1864, anonieme foto (Brussel, VIOE)

▼ Het Martelaarsmonument, gravure door Erin Corr, ca 1838 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet)

BESCHRIJVING VAN HET MONUMENT

Het Monument voor de Martelaars (4) bevindt zich in het midden van het Martelaarsplein, een rechthoekig plein met een eenvormig gebouwenensemble in classicistische stijl, dat in 1774-1776 gerealiseerd werd naar ontwerp van ingenieur-architect Claude Fisco (1736-1825).

▲ Het Martelaarsmonument op het Martelaarsplein, na reiniging, herstel en met nieuwe beschermbeglazing (foto O. Pauwels)

Het ontwerp voor het monument werd geleverd door architect Louis Roelandt (5) (1786-1864) en beeldhouwer Guillaume Geefs (6) (1805-1883). Roelandt ontwierp een crypte met een overdekte galerij met rondboogarcades op pijlers en kruisriboverwelling gescheiden door gordelbogen. De pijlers van de rondbogen hebben de vorm van een antieke Romeinse grafstele, wat de neoklassieke architectuurstijl van Roelandt typeert. Op straatniveau wordt de galerij overdekt met een vierkant trappenpodium uit blauwe hardsteen. De opening naar de crypte wordt afgebakend door een gietijzeren borstwering, met op elke hoek een bronzen lantaarn. De crypte is bereikbaar via een dubbele trap aan de achterzijde van het monument. Ze wordt beneden afgesloten door een ijzeren poort die versierd is met engelen, lauriertakken en acanthusbladeren. Aan de muren bevinden zich 27 zwart marmeren gedenkplaten, waarin de namen van de 467 gesneuvelden staan gebeiteld en de tekst van het besluit van het Voorlopig Bewind ter oprichting

van het monument. Op elk van de pijlers van de arcades werd een vijfpuntige ster (7) aangebracht, omringd door een kroon van eikenblad en laurier.

In het midden van de crypte staat een voetstuk uit blauwe hardsteen met sculpturen en bas-reliëfs van Guillaume Geefs uit wit Carraramarmer. In het project van Geefs staat helemaal bovenaan een jonge vrouw die de Vrijheid voorstelt. Op het hoofd draagt ze een stedenkroon, een allusie op de stad Brussel waar de revolutie uitbrak, en een lauwerkrans. Ze heeft met een stift de vier roemrijke dagen "23,24,25,26 september" (1830) in het gulden boek van de geschiedenis gegrift. Aan haar voeten rust de Belgische leeuw, met voor zich de gebroken ketenen van de slavernij. Aan de voeten van Vrijheid liggen een strijdveleg en een zwaard.

De overhoeks opgestelde engelen stellen elk één van de herdachte septemberdagen van 1830 voor. De engelen aan de voorzijde verbeelden *De Hoop en het Ingetogen Gebed* (noord) en *Het Martelaarschap en de Teraardebestelling* (west). Aan de achterkant vinden we *De Engel van de Overwinning* (zuid) en *De Engel van de Strijd* (oost).

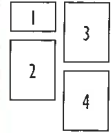
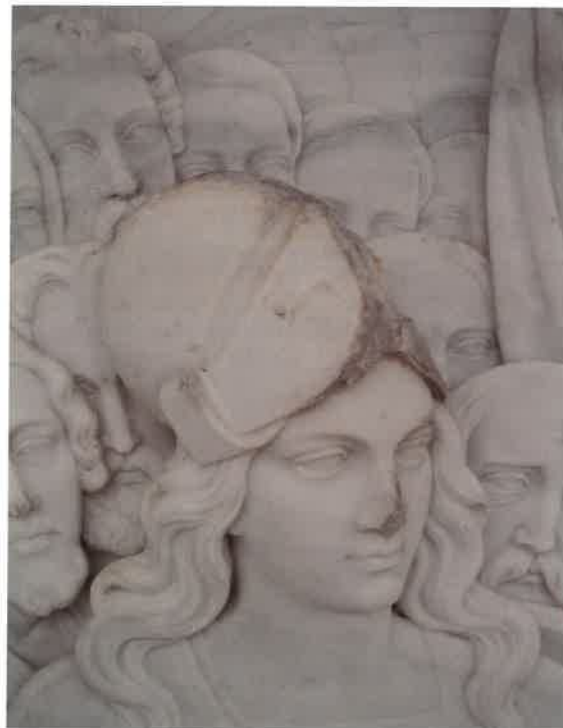
Tussen de engelen bevinden zich platen met de opschriften "PATRIA" en "DECRETUM DIE XXV. SEPT. MDCCCXXX / ABSOLUTUM DIE XXV. SEPT. MDCCCXL / LEOPOLDO I. REGNANTE" ('Het besluit tot oprichting van dit monument

werd genomen op 25 september 1830. Het werd voltooid op 25 september 1840, tijdens het bewind van Leopold I').

De vier bas-reliëfs verhalen de belangrijkste gebeurtenissen uit de strijd van 1830. Het tafereel aan de voorzijde (Sint-Michielsstraat) toont het vrije België dat zijn dappere strijders met lauwerkransen tooit. Aan de linkerzijde wordt de aanval op het stadspark onder leiding van Juan Van Halen uitgebeeld. Op het bas-reliëf aan de achterzijde (Peter-seliestraat) werd de zegening van de graven door de deken van de collegiale kerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele gebeeldhouwd. Aan de rechterzijde tenslotte leggen vaderlandslievende burgers de eed af in de handen van Graaf de Mérode: "*Overwinnen of sterven voor de onafhankelijkheid*". De engelen en de vier reliëfs, die pas later werden geplaatst dan de officiële inhuldiging van 1838, werden wellicht gedeeltelijk uitgevoerd door Guillaume's broer Louis (8). De engelen waren voltooid tegen de nationale feestdag van 1840, zodat het inderdaad kan dat Louis Geefs, die in 1841 in Auteuil overleed, hieraan heeft meegewerkt. De bas-reliëfs aan de voorzijde en de achterzijde werden geplaatst voor de nationale feestdag van 1846. Zij dragen de signatuur "G. Geefs". De reliëfs aan de zijkanten werden pas aangebracht in 1848 en 1849. Het is niet uitgesloten dat deze reliëfs uiteindelijk werden afgewerkt door Geefs' leerling Jean Van Exel (9).

► De Vrijheid met leeuw, bewarings-toestand vóór de werken (foto Regie der Gebouwen) en na reiniging en herstelling (foto O. Pauwels)

1
De engelen aan achterzijde, bewaringstoestand vóór de werken (foto Regie der Gebouwen)

2
Micro-organismen op één der engelen aan achterzijde (foto Regie der Gebouwen)

3
Versuikerings-symptomen op het bas-reliëf *De aanval op het stadspark* (foto Regie der Gebouwen)

4
Versuikerings-symptomen op het bas-reliëf *België eert de helden met lauwerkransen* (foto Regie der Gebouwen)

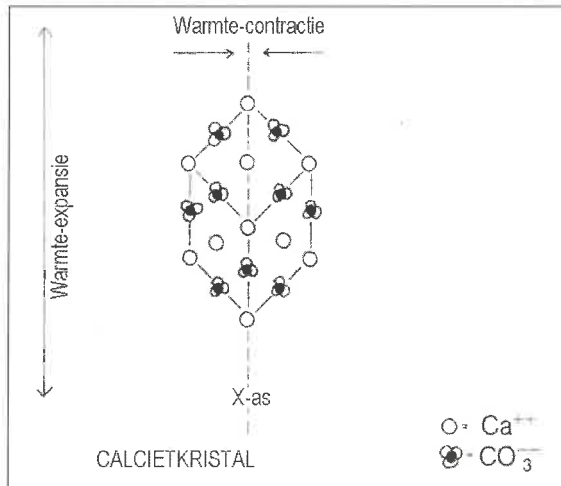
VOORBEREIDEND ONDERZOEK

Een grondige voorstudie moest de restauratie van de marmeren sculpturen en bas-reliëfs voorbereiden. Met behulp van een hoogtewerker werden de beelden aan een grondige inspectie onderworpen. Op die manier kon de bewaringstoestand van elk beeld in kaart gebracht worden. Verder werden er absorptie- en reinigingstesten uitgevoerd. Dit onderzoek resulteerde in een aantal aanbevelingen voor de conservatie en restauratie van het beeldhouwwerk.

De bewaringstoestand van de marmeren sculpturen

De Vrijheid en de Belgische leeuw vertoonden verschillende barsten en scheuren. Doorheen het lichaam van de leeuw liep een grote openstaande naad. Op sommige plaatsen werden in het oppervlak netwerken van microscheurtjes vastgesteld. Verder had de hele sculptuur erg geleden onder het afspoelingsproces van het marmer. Dit proces had

► Schema van calcium- en koolstofbindingen in het kristalrooster, met aanduiding van de warmte-contractie en de warmte-expansie (uit TORRACA G., *Poröse Baustoffe, eine Materialkunde für die Denkmalpflege*, Wenen, 1986, p. 32-33)

► Het versuikerde borstbeeld van Joseph Poelaert (A.-F. Bouré, ca 1880) in zijn grafkapel op het kerkhof van Laken (foto L. De Clercq)

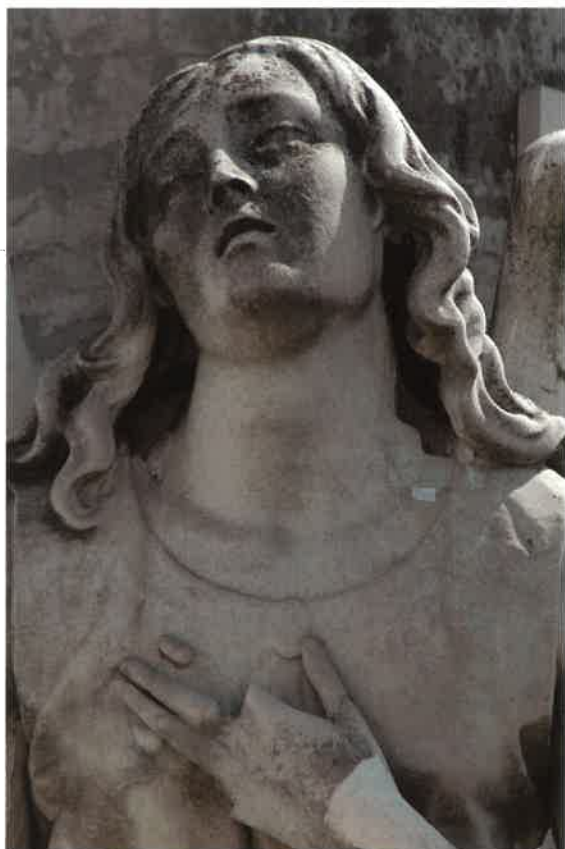

▼ Barsten en montagenaden op diverse elementen van het monument (foto's Regie der Gebouwen)

▲ De oude beschermingsbeglazing (foto Regie der Gebouwen)

verschillende, soms diep ingesleten naden veroorzaakt. Op plaatsen waar de regen het marmer niet kan spoelen, hadden zich zwarte gipskorsten gevormd. Daarnaast heeft ook het zogenaamde 'versuikeringsproces' van het wit Carraramarmer meegespeeld. Marmer bestaat uit verschillende grote calcietkristallen. Aangezien de thermische uitzettingscoëfficiënt van calciet sterk varieert naargelang de ruimterichting in het kristal (10), ontstaat er bij een temperatuurstijging op hetzelfde moment warmte-expansie en warmte-contractie in een kristal. Dit gedrag veroorzaakt spanningen in het kristal zelf en een verzwakking van de korrelbinding tussen de verschillende kristallen. Op die manier ontstaat een systeem van barstjes in het gesteente, waardoor water kan binnendringen, zodat de verwerking ook van binnenuit kan toenemen. De porositeit van het marmer zal steeds toenemen naarmate

▲ Bij de engel van het Martelaarschap ontbraken enkele vingers (foto Regie der Gebouwen)

de steen langer blootgesteld is aan de inwerking van de atmosfeer (11). De uitstekende oppervlaktes blijken vaak het meest geleden te hebben onder deze erosie.

Tot slot was er ook nog de aanwezigheid van algen en, in mindere mate, van mossen en korstmossen.

De vier engelen vertonen verschillende montage-naden, met name aan de verbinding tussen de lichamen en de vleugels. Verschillende van deze naden stonden open, andere werden in het verleden verstevigd met koperen krammen. Ook de engelen hadden geleden onder het afspoelingsproces, met soms diep ingesleten uitspoelingsnaden als gevolg. Op heel wat plaatsen tekenden zich netwerken van microscheurtjes af. Bij twee engelen ontbraken enkele vingers. Ook waren de engelen flink overgroeid met algen en plaatselijk met enkele mossen en korstmossen.

De vier bas-reliëfs bevonden zich in zeer wisselende staat van bewaring. Eén reliëf (noordwest) vertoonde relatief weinig schade. Twee andere (zuidwest en

zuidoost) waren in de details redelijk zwaar beschadigd. Het vierde reliëf (noordoost) was het sterkst aangetast. Algemeen vertoonden de reliëfs een aantal scheuren, schade van het versuikeringsfenomeen, vlekvorming door micro-organismen en de aanwezigheid van plantengroei. Een verkeerde plaatsing van de plexiglazen beschermpanelen verhinderde jarenlang een noodzakelijke ventilatie, met condensatievorming als gevolg. Samen met frequent indringend vocht zorgde dit voor een permanent zeer vochtig klimaat, wat plantengroei in de hand werkte. Ook waren er verschillende lacunes (handen, zwaardgevesten, enzovoort) en een aantal storende aanvullingen uit een vroegere restauratie.

Absorptietesten

Aangezien de vochthuishouding een cruciaal element vormt in de ontwikkeling van de pathologie van het monument, werden op verschillende plaatsen absorptieproeven uitgevoerd met het systeem van de Karstense proefbuizen (12). Van de acht geteste plaatsen kon slechts in één geval een kleine absorptie vastgesteld worden. Op die plaats verdeelde het water zich in de scheurtjes aan het oppervlak. Uit de gegevens van het lastenboek (13) van een vorige restauratie begin jaren '80 blijkt wel dat de beelden toen naar alle waarschijnlijkheid een vochtwerende behandeling gekregen hebben. Op de rugzijde van een gedemonteerd stuk marmer werd echter evenmin absorptie vastgesteld. De testen leken er dus op te wijzen dat het materiaal van nature een gesloten structuur heeft die door de verwerking slechts oppervlakkig een grotere poreusheid verkrijgt.

Reinigingstesten

Testen met latex-strappo

Deze testen werden uitgevoerd met de bedoeling oppervlaktevuil en eventueel algen te kunnen wegnemen. Vloeibare natuurlatex wordt in een zo egaal mogelijke laag op het oppervlak aangebracht. Er wordt dan een afpelbare gel gevormd waarin het vuil blijft kleven.

Het resultaat van een proef met zuivere natuurlatex was onregelmatig en zeer gering. Een proef met natuurlatex waaraan EDTA was toegevoegd, gaf een opmerkelijk beter resultaat. Een volledige reiniging werd echter niet bereikt.

Testen met stoom

Het doel van het reinigen met stoom is het doden en grotendeels verwijderen van algen, mossen en korstmossen. Deze proef werd dan ook uitgevoerd

op een zone die flink begroeid was. Bij het stomen sterft de begroeiing af. Nadien werd het oppervlak nat afgeborsteld waarbij alle oppervlaktebegroeiing en vuil werden meegenomen. Sporen van de begroeiing bleven echter zichtbaar.

Testen met de microstraalmethode

Er werden drie verschillende straalmiddelen getest: glasparels, edelkorund en calciertpoeder. De reiniging met edelkorund, een fijn poeder met een vrij laag soortelijk gewicht en een scherpe korrel, bleek het beste en meest homogene resultaat te geven. Er werden geen bijkomende beschadigingen vastgesteld.

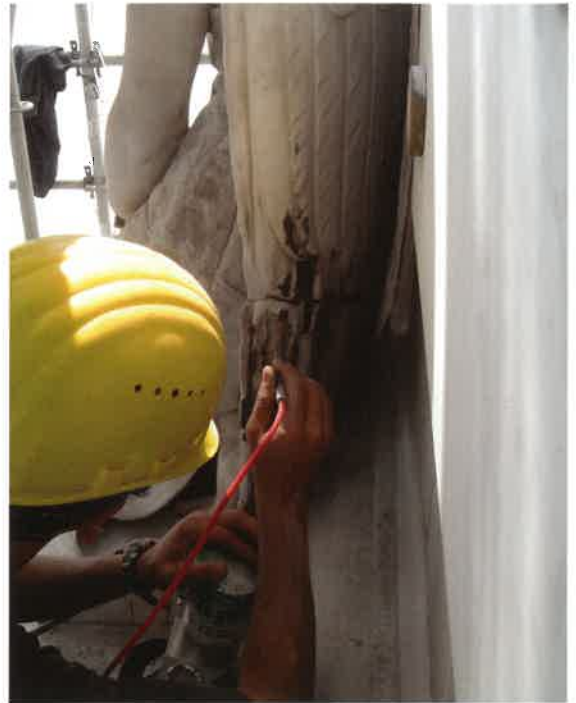
DE RESTAURATIEWERKEN

De beelden en bas-reliëfs uit wit marmer

De werken aan de marmeren beelden en de bas-reliëfs hadden niet als doel ze terug 'als nieuw' te maken, maar wel ze zorgvuldig te restaureren volgens een meer hedendaagse restauratiefilosofie, die uitgaat van een minimale interventie.

Een eerste reiniging met stoom omvatte het doden en wegnemen van de aanwezige vegetatie. Nadien werden de beelden gereinigd met de microstraalmethode. Hierbij wordt het oppervlaktevuil verwijderd door het stralen van een fijn poeder, in dit

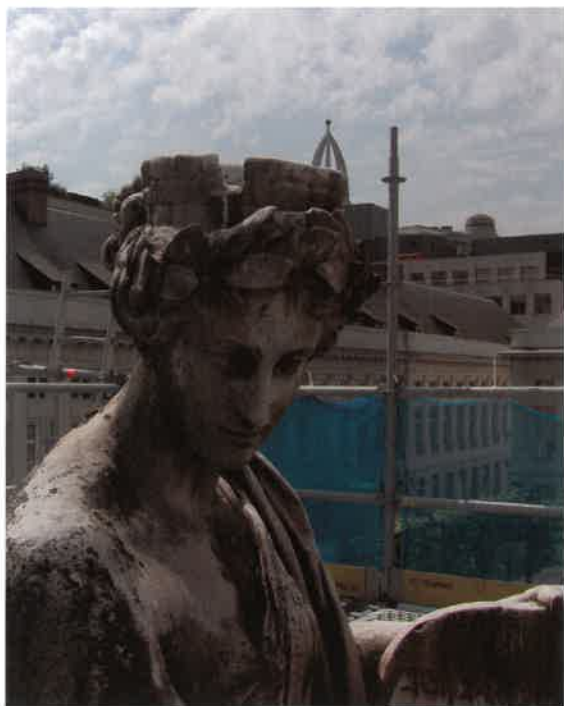
►
Zwarte gipskorsten
op de vleugel van
een engel
(foto Regie der
Gebouwen)

▲
Reiniging met
microstralen
(foto Regie der
Gebouwen)

geval edelkorund, onder zeer lage druk. De zwarte gipskorsten (14), aanwezig op plaatsen waar de regen niet spoelt, werden voorafgaandelijk aan de reiniging verweekt met een mengsel van methylcarboxylcellulose en papierpulp waaraan 2% ammoniumcarbonaat was toegevoegd. Nadien werden ze verwijderd door het stralen met edelkorund of met behulp van een scalpel. Bepaalde versuikerde zones van de bas-reliëfs konden niet of slechts heel zachtjes gereinigd worden met de microstraalmethode. Op deze plaatsen bleef een bruin-zwarte kleur achter die afstak tegenover de zones die wel doeltreffend konden gereinigd worden. Om dit contrast te verzachten werden deze zones behandeld met een steenverharder waaraan aerosil en zinkwit werd toegevoegd.

Waar nodig werden oude koperen krammen vervangen door nieuwe verankeringen in inox. Op één plaats werd een verschoven stuk van een vleugel opnieuw op de goede plaats gepositioneerd. Oude opvullingen werden weggenomen en nieuwe herstellingen met marmerherstellingsmortel werden aangebracht. De vele voegen en barsten werden met behulp van fijne naalden geïnjecteerd met een

▲► De Vrijheid voor en na reiniging (foto's Regie der Gebouwen)

▼ Barsten en montagenaden werden geïnjecteerd met kalkspecie en afgewerkt met marmherstellingsmortel

▲ Vóór restauratie: ontbrekende handpartijen op het basrelief (zuidwest) met de eedaflegging van de vrijwilligers (foto L. De Clercq)

kalkspecie en afgewerkt met marmherstellingsmortel.

Bij twee engelen waren de handen zwaar beschadigd. Aangezien de handen van deze beelden erg de aandacht trekken, werd geopteerd om de ontbrekende vingers te vervullen. Ook in de basreliefs werden bepaalde ontbrekende delen aangevuld om hen hun oorspronkelijke sterkte en uitstraling terug te geven. Op plaatsen waar de reliëfs ernstig aan betekenis hadden ingeboet door het ontbreken van

► De plaasteren modellen voor de bas-reliëfs, in het beeldhouwersatelier Ernest Salu, Laken, omstreeks 1885 (foto Epitaaf vzw, fonds E. Salu)

iconografisch belangrijke onderdelen, werd besloten deze elementen aan te vullen. Op die manier werd het narratieve aspect van de reliëfs hersteld. Zo werden onder andere de zegenende hand van de deken van Sint Goedele en de ontbrekende handpartijen van de zwerende vrijwilligers vervolledigd. Tevens werden bepaalde elementen die tijdens een vorige restauratiecampagne vernieuwd werden, opnieuw vervangen. Het ging om elementen die niet uitgevoerd werden overeenkomstig de originele modellen en die gerealiseerd werden in een marmer met een afwijkende tint. Deze stukken konden

▲ Kleimodel van het zwaard van een knielende vrijwilliger, op het bas-reliëf met de zegening van het Sint-Michielsplein (foto Regie der Gebouwen)

opnieuw beeldhouwd worden volgens oorspronkelijk model dankzij de originele modellen die bewaard zijn gebleven in het beeldhouwersatelier Ernest Salu dat sinds 1874 te Laken was gevestigd (15). Op één van de oudste foto's van het atelier uit 1885, twee jaar na het overlijden van Geefs, ziet men de vier reliëfs de achtergrond, en dit tegen de muur waar ze nog steeds hangen. Deze ontwerp-

► Kleimodel van de hand van Juan van Halen, op het bas-reliëf met de eedaflegging (foto Regie der Gebouwen)

► Kleimodel van de hand van een vrijwilliger, op het bas-reliëf met de eedaflegging (foto Regie der Gebouwen)

◀◀ Reconstructie met plaaster van de ontbrekende vingers van de Engel van het Martelaarschap en vervanging door nieuwe vingers uit wit Carrara marmer (foto's Regie der Gebouwen)

◀ Bas-reliëf met de aanval op het stadspark: hoofd en degen van een Hollandse officier; het oorspronkelijk model in het atelier Ernest Salu; het nieuw model in klei; de overbrenging naar marmmer met behulp van een driehoekspasser en pneumatische beitel (foto's Regie der Gebouwen)

1	4
2	3

reliëfs zijn op 2/3 van het marmeren formaat gerealiseerd en zijn afgegoten van het oorspronkelijk kleimodel (16). Het gaat dus niet om een voorbereidende studie of maquette maar om de echte modellen waarnaar is gekapt. Uit de minutieuze vergelijking tussen de modellen uit het Salu-atelier en de grotere versies in marmer van het Martelaarsplein blijkt dat er vrijwel géén afwijkingen voorkomen tussen beide realisaties.

Voor de bas-reliëfs werd er een selectie gemaakt van 10 lacunes en 2 te vervangen elementen. Met de medewerking van Epitaaf vzw, de huidige eigenaar van de modellen, werden er van de geselecteerde zones moulages gemaakt. Dit werd uitgevoerd door

de originelen op de plaats van moulage te beschermen met een laagje tylose en een dun laagje vaseline. Deze bescherming kon nadien zonder residu worden verwijderd. De mallen zelf werden gerealiseerd met behulp van siliconenhars. In de negatieven werden gipsen gegoten die dan door de beeldhouwer werden uitvergroot op de schaal van de marmeren uitvoering, dit wil zeggen +33%. Deze modellen werden vervaardigd in klei. Na goedkeuring werden ze op hun beurt afgegoten door middel van een siliconenmal. Het zijn deze modellen die gebruikt werden om gekopieerd te worden in de nieuwe marmeren elementen. Bij het aansluiten van de nieuwe elementen werd ook het breukvlak gekopieerd en in het nieuw element voorzien. Op

die manier kon dit er naadloos aan worden vastgelijmd.

Na de restauratie kregen de beelden nog een behandeling met een steenversteviger en een waterwerend product. De behandeling met een steenversteviger heeft als doel om een halt toe te roepen aan de versuikering van het marmer. De waterwerende behandeling heeft niet zozeer als doel het marmer waterwerend te maken – het marmer is immers niet poreus – maar wel om een bescherming aan te brengen die de vervuiling van de sculpturen en de bas-reliëfs in de toekomst moet vertragen.

Tot slot diende de oude beschermbeglazing van de bas-reliëfs, die de oorzaak was van heel wat schade, vervangen te worden. Deze schade was vooral het gevolg van condensatie, gebrek aan ventilatie en het indringen van water achter de beglazing. Bovendien deden de zwarte kaders en de verticale voeg in het midden van de beglazing afbreuk aan de visuele perceptie van de bas-reliëfs. Door het grote risico op vandalisme was het aanbrengen van een nieuwe beschermbeglazing onvermijdelijk. Deze nieuwe bescherming bestaat uit één enkel element uit anti-reflecterend polycarbonaat. De plaat werd in het vlak van de sokkel geplaatst zonder visueel storend kader, maar met behulp van punctuele bevestigingen. Deze nieuwe plaatsing garandeert een goede ventilatie van de bas-reliëfs, zodat zich geen condensatie meer kan voordoen aan de binnenzijde van de beglazing. Het bevestigingssysteem werd ontworpen met naar boven opendraaiende panelen, zodat onderhoud mogelijk blijft.

De crypte

Alle vloeren, gevels, trappen en gewelven van het monument kregen een lichte reinigingsbeurt. In de overdekte galerij bleek één van de 27 zwart marmeren gedenkplaten onherstelbaar vernield te zijn. Daarom werd een nieuwe gedenkplaat uit zwart marmer van Mazy gemaakt. De namen van de gesneuvelden konden opnieuw in de steen gegraveerd worden dankzij een foto van de originele plaat, die bewaard wordt in het archief van de Afdeling Monumenten en Landschappen (17).

De kransen en sterren op de buitenmuren van de crypte, de borstwering en de lantaarns waren vóór de restauratie volledig of gedeeltelijk verguld. Uit onderzoek bleek echter dat dit niet de oorspronkelijke toestand van het monument was, maar dat deze elementen uniform donker van kleur waren. De gehele of gedeeltelijke vergulding van deze ele-

▲▲ Een bestaande, beschadigde bladerkrans (eik en laurier) uit zamac (foto Regie der Gebouwen)

▼ Reiniging van de bronzen lantaarns met de techniek van droogijstralen (foto Regie der Gebouwen)

◀ Het Martelaarsmonument met omheining en bronzen lantaarns, sinds hun restauratie (foto O. Pauwels)

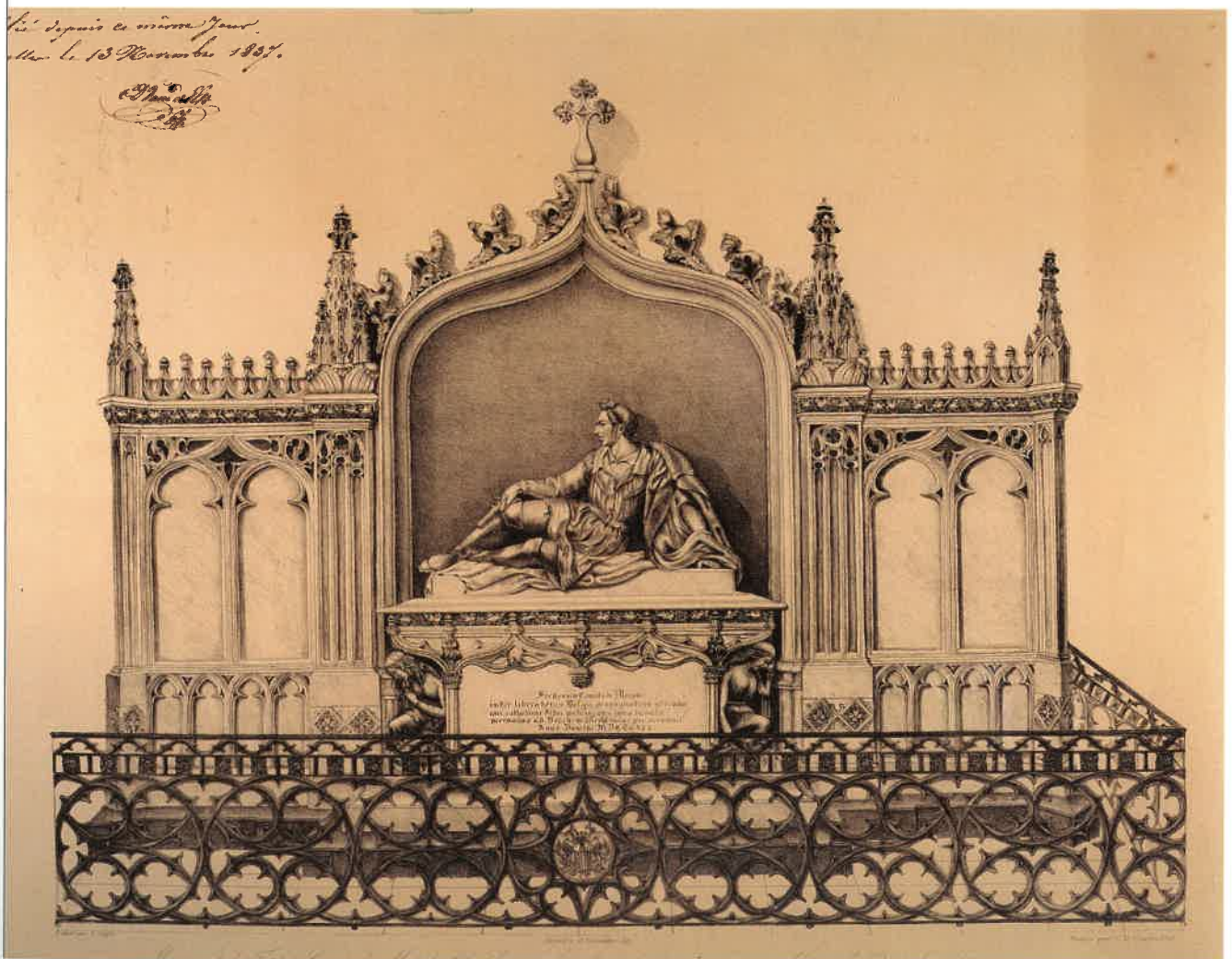
menten werd voorzien tijdens de vorige restauratie-campagne met als doel het monument te verfraaien. Aangezien dit uitzicht van het monument niet oorspronkelijk was en de aanwezigheid van de verguldingen niet in harmonie is met het sobere uiterlijk van grafmonumenten, werden besloten deze elementen in hun oorspronkelijke toestand te herstellen en de verguldingen te verwijderen.

De bronzen lantaarns, met uitzondering van de vergulde zones, werden gereinigd met behulp van de techniek van droogijstralen. Dit is een reinigingsproces waarbij CO² deeltjes bij een temperatuur van -79°C aan een hoge snelheid op het oppervlak geprojecteerd worden. Na botsing met het oppervlak sublimeren de CO² deeltjes en resteert er slechts droogafval. Door deze techniek werd het brons gereinigd zonder zijn natuurlijke beschermende zwart-groene patina weg te nemen. De vergulde zones werden gestraald met fijn zand. Nadien werd op deze zones een bruine patine aangebracht

met behulp van zwavellever. Tot slot werden de lantaarns volledig ingestreken met een microkristallijne was.

De kransen en sterren bleken in het verleden reeds vervangen geweest te zijn. Het overgrote deel van de kransen en sterren op de buitenmuren van de crypte waren vervaardigd uit zamac, een legering van zink en aluminium. Slechts één hoekelement uit gietijzer zou origineel kunnen zijn. Aangezien de symbolen niet meer oorspronkelijk waren en omwille van hun minderwaardige kwaliteit en slechte staat, werd besloten het geheel van alle elementen te vervangen door nieuw gegoten elementen uit nodulair gietijzer. Hetzelfde gebeurde voor twee ontbrekende elementen in de borstwering, een acanthusbloem en twee dwarse staven versierd met acanthusbladeren

▼
Cenotaaf van Graaf Van der Elst, 1837
de Mérode, Sint- (Brussel, Koninklijke
Michielskathedraal. Bibliotheek,
Lithografie naar een Prentenkabinet)
tekening van C.D.

TECHNISCHE FICHE

Bouwheer:

Regie der Gebouwen

Ontwerp en leiding van de werken:

Regie der Gebouwen

- Studiedienst Architectuur en Engineering,
Dienst Restauratie
- Brusselse Buitendiensten 1

Voorstudie en voorbereidende testen met het oog op de restauratie van de marmersculpturen:

Studiebureau L. De Clercq

Werk:

juni 2005 - oktober 2005

Algemene Aannemer:

Monument Vandekerckhove nv

Aannemer Reiniging en restauratie van de marmeren beelden:

Modern Renovation Technics

Aanbestedingsbedrag: € 337.915,21 (BTW inbegrepen)

Anne Gorlé is ir. architect bij de Dienst Restauratie van de Regie der Gebouwen. Lode De Clercq is bouwhistoricus en restaurateur van steenachtige materialen.

◀ Augustin-Daniël Graaf Belliard, Dessiné par Fanny (Corr) Geefs, gravé par Erin Corr, d'après la statue exécutée en marbre par Guillaume Geefs, 1838 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet)

EINDNOTEN

- (1) De Administratieve Commissie werd opgericht tijdens de revolutie, toen men over geen enkele vorm van constitutief gezag beschikte. Ze nam voorlopig het burgerlijk en militair gezag in handen.
- (2) De jonge advocaat en journalist Charles Rogier (1800-1885) trok begin september met een groep Luikse opstandelingen naar Brussel. Hij was de belangrijkste figuur en de feitelijke leider, eerst van de Administratieve Commissie en daarna van het Voorlopig Bewind. Ook na de omwenteling van 1830 speelde hij nog een belangrijke rol in de Belgische politiek. Hij werd eerst ingezet om Antwerpen te bedwingen, waar een Nederlands garnizoen het jonge land bleef bedreigen. Al snel werd hij minister, onder meer van Openbare Werken en Binnen- en Buitenlandse Zaken. Hij bleef minister, met tussenpozen, tot 1867, vijftien jaar daarvan als eerste minister.
- (3) Het restauratiedossier werd opgemaakt en opgevolgd door architect André Demesmaeker en ir.architect Anne Gorlé van de Dienst Restauratie van de Regie der Gebouwen.
- (4) De geschiedenis van het Martelaarsplein en het Martelaarsmonument werd uitvoerig beschreven door GOEDLEVEN E., *Het Martelaarsplein te Brussel*, Tielt, 1996; VANDEN EYNDE I., *Aménagement et interventions sur le site au cours des XIXe et Xxe siècles*, in *La Place des Martyrs*, Brussel, 1994, p.187-235. Tenzij anders vermeld zijn de meeste gegevens gebaseerd op hun werk.
- (5) Louis Roelandt was één van de belangrijkste architecten van de Nederlanden, bekend om zijn prestigieuze gebouwen opgetrokken in een rijk bewerkte classicistische stijl. Ondanks de strenge normen van het door hem toegepaste classicisme, slaagde hij er door zijn grote creativiteit en originaliteit in om aan zijn gebou-

- wen een boeiend en persoonlijk karakter te verlenen. Tot zijn bekendste werken behoren onder andere de universiteitsaula (1826), de opera (1840) en het gerechtshof (1846) te Gent.
- (6) Toen Guillaume Geefs de opdracht kreeg om de beelden te maken voor het Martelaarsplein, was hij de jonge rijzende ster van de Belgische beeldhouwers. Na zijn terugkeer uit Parijs in 1833 wist hij zich, op het Brusselse Salon van datzelfde jaar, te ontpoppen als een leidende meester en dat door twee gipsen modellen voor monumenten van de grootste helden van de onafhankelijkheidsstrijd: Frédéric Graaf de Mérode en Augustin-Daniel Graaf Belliard. Het lijkt dus beslist geen toeval te zijn dat Geefs werd uitverkoren om het nationale monument *par excellence* te maken, gewijd aan de vrijheidsstrijd en zijn helden. Zijn romantisch-classicistische beeldhouwkunst wist de klassieke idealen te verzoenen met latere historische voorbeelden en tevens met bijvoorbeeld een actuele kledij van zijn helden.
- (7) Het pentagram is een oud zegeteken.
- (8) MARCHAL E., *La sculpture et les chefs-d'œuvre de 'orfèverie Belges*, Brussel, 1895, p. 679.
- (9) VAN LENNEP J., *De 19de-eeuwse Belgische Beeldhouwkunst*, Brussel, 1990, p.56.
- (10) De thermische uitzettingscoëfficiënt van calciëet bedraagt $25 \cdot 10^{-3}$ mm/m. $^{\circ}$ C volgens de X-as en $-5 \cdot 10^{-3}$ mm/m. $^{\circ}$ C loodrecht op de X-as.
- (11) TORRACA G., *Poröse Baustoffe, eine Materialkunde für die Denkmalpflege*, Wenen, 1986, pp.32-33.
- (12) Hierbij worden proefbuisjes met een kit op het marmer geplaatst en vervolgens gevuld met water. De absorptiemeting met de pijpjes van Karsten bepaalt de hoeveelheid water die bij slagregen in de (gevel)materialen kan indringen. De hoogte van de waterkolom van 105 ± 3 mm werd gekozen als zijnde representatief voor de druk die wordt uitgeoefend door een wind van 147 ± 3 km/h. Voor de courante materialen wordt de waterabsorptie afgelezen na 5, 10 en 15 min.
- (13) Ministerie van Openbare Werken, Regie der Gebouwen, Dienst bouwkunst. Bestek Nr. K.92/80 D23(1) *Inrichting van het Martelarenplein. Voltrooiings- en restauratiewerken van het centrale monument.*
- (14) De zwarte gipskorsten (calciumsulfaat) ontstaan door de reactie van het kalk uit het marmer met de sulfaten uit gepollueerde neerslag.
- (15) VANDENBREEDEN J., *Het beeldhouwersatelier Ernest Sabu*, in CELIS M.M. en VANDENBREEDEN J., *Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwvoorplein in Laken*, Brussel, 1994, p.53.
- (16) De gipsmodellen meten gemiddeld 186x115cm, de marmeren reliëfs gemiddeld 276x172cm.
- (17) © Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Monumenten en Landschappen, fotograaf Edgard Goedleven.